КИТАЙСЬКА НОВЕЛА

Чому так забарилася Ю?

Адже їй ще дві години тому вручено повідомлення, що екстрене засідання комітету знову почнеться об одинадцятій годині вечора.

Чому ж досі нема Ю, такої завжди точної, несхибної, енергійної, рішучої, цілком відданої справі визволення свого народу? — маленької Ю, цієї "першої жінки Китаю", як щиросердно прозвали її товариші.

Сьогодні вночі, поки не пізно, конче треба договоритися з таємними посланцями селянського повстанчого загону "Великі ножі", щоб на завтра виступити спільними силами.

Ю належить в цій справі негайно вирушити на провінцію.

Ю мусить знати, що кожна хвилина дорога.

Справа надзвичайно важлива. Настрій неймовірно напружений. Становище,— якого досі ще ніхто не зазнавав.

Треба зберегти всю силу революційної волі, додержати якнайбільшої дисципліни й виявити якнайбільше холодної мудрості й мужності — поки не пізно, поки ніч.

Через кілька годин задніє, і тоді Фей-хань розгорне — за всіма відомостями — рішучий наступ. Командувач місцевої армії, ще вчорашній член комітету, а сьогодні найстрашніший ворог, ганебний зрадник Фей-хань, що, несподівано одколовшись, своїми численними загонами посів передмістя та низку найближчих сіл,— ворог цей конче розпочне чинність за старанною допомогою "заморських чортів" .

Хоч і покликано йому на опір революційну армію сусідньої округи, та ворог, мабуть, переможе, бо спантеличене населення, серед якого він встиг набути певного довір’я й прихильності, не ставатиме йому на перешкоді.

І вся нечувано важка робота комітету, всі пильні готування, всі надлюдські зусилля, всі жагучі стремління й прекрасні надії — все загине тут на довший час.

Де ж поділася Ю? На неї припадає одне з невідкладних серйозних доручень у справі "Великих ножів", що його найкраще виконати жінці.

Чи не знає Ші-ян-лі, найближчий її товариш, що сталося з нею?

Ні, здивований, сум’ятний студент Ші-ян-лі нічого не знає.

Може, нагально захворіла Ю? Але тоді вона повідомила б. Може, дорогою з нею трапилось лихо, якийсь напад, чи що? Але ж квартал, де вона мешкає, і ті вулиці, що ними вона мала йти, перебувають в руках революційного війська. Може, коли повстала безпосередня загроза, Ю, маленька жінка, завагалась, як та легендарна милосердна Куан-Йін перед пащекою чорного дракона?

Але ж досі, ніхто досі не знав Ю за слабку, нерішучу, несміливу. То, може... довго прикидаючись відданою, вона теж їх зрадила? Так, так!.. Між нею та Фей-ханем, здається, завжди були гарні взаємини.

О ні! Ші-ян-лі рішуче заперечує.

Здивований, уже занепокоєний Ші-ян-лі застерігає од поспішних помилкових висновків і просить більше довір’я до своїх товаришів: Ші-ян-лі стільки певний в чесності Ю, що готовий на доказ життям накласти.

Так, але час іде, час не жде, а Ю нема.

— Хао ,— сказав трохи зашарілий Ші-ян-лі, що й на собі особисто почав уже відчувати підозрілість товаришів, сказав і хляснув долонею по столу, немов цим хотів припинити всякі сумніви й зайві розмови. — Дозвольте мені одлучитись не більше, як на півгодини. Я сам побіжу до старого Чен-тана, її батька. Я все виясню, я знайду. Півгодини!

Товариші завагались, хоча всіма силами приховували це вагання.

Чи не краще було б піти комусь іншому з рядових, але кмітливих членів? Час-бо й так дорогий. Та й невідомо ще, чим скінчиться розшук. І взагалі це виходить якась дитяча гра, якась легковажна обурлива комедійка, зовсім не гідна революціонера. Що? Ші-ян-лі знову заперечує? Ші-ян-лі доводить, що Ю надзвичайно глибоко, гостро сприйняла цю зраду і в своєму обуренні доходить навіть крайніх хворобливих думок? Ші-ян-лі настоює? Він краще, ніж хто інший, знає цю жінку і швидше, ніж хто-будь, може знайти її? Він, певне, щось починає розуміти, починає догадуватись? Ну, гаразд. Хай він сам побіжить — тоді, принаймні, все стане ясніше.

— Тільки ж пам’ятай: півгодини — не більше.

Він поспішав.

Над містом, над околицею, над країною Голубих гір і Жовтої ріки стояла тьмяна бархатиста ніч.

В місті, по заулках, серед причайної настороженої сутіні, сновигали шовкові шурхоти, бродили передгрозові сполохи.

Десь неподалець журливо бринів худзин — в затишному куточку збавляли час безсонні солдати.

Десь тривожно заверещали віслюки, і з протилежної вулиці терпко, безстрасно дзенькнув метал.

У всьому відчувалось, що місто озброєне.

Він поспішав, схвильований, мимохідь прислухаючись до згущених звуків ночі, а пітьма, що залягала по закутках, здавалась йому такою ж змовно-напруженою, як і він сам, як і його товариші, як і все, що почалося три дні тому і посіяло стільки підозрілості.

О, ця хвороблива підозрілість, що допіру так кольнула і його особисто! Але хай навіть так,— він доведе всім. Він переконає. Хоча між Фей-ханем і Ю справді були гарні взаємини, хоча про їхню близькість іноді вже говорилося жартівливими товариськими натяками, хоча ця близькість і боляче вражала самого Ші-ян-лі, що любив маленьку Ю,— але він не припускав найменшого сумніву щодо чесності й відданості Ю. Він був певен за неї, як за себе. Єдине, що він міг би знехотя в думках покласти,— це якесь несподіване нещастя з нею.

Він поспішав.

На широкому, відкритому звороті спадистої вулиці, ген-ген в далині на річці вихопились разки дрібненьких вогників — ліхтарики човнів, цього постійного житла постійних веслярів. Трохи ліворуч, на пагоркові, як примхливе віяло, здіймався в небо відсвіт електрики з невеличкого й ненавидного сетлменту .

Це ж там, тіль-тіль лівіше, наче під крилом надійного хижака, стояли в передмісті загони Фей-ханя, загони злочинця, що не тільки зрадив, але й сіяв рясні сумніви серед люду і всіляко запобігав собі в нього дальшої прихильності.

Серце й свідомість Ші-ян-лі пойняв напад гніву.

З усім, притаманним його молодості, надпоривним завзяттям він у думках вигукнув прокльон і на ходу погрозливо звів кулак.

— Так ганебно зрадити! Так підло запродатись! Ще й кидати тінь на таких бездоганних, як маленька Ю! Так хитро вдавати вірного й легко міняти маску! Так обурливо зневажити долю свого народу, своїх затурканих, нещасних земляків, щоб заробити право свавільного ду-дзюна...

(Над країною Голубих гір бархатиста ніч. Над великою тисячолітньою країною Конфуція, Лао-цзе, Сун-ят-Сена тривожна тьмяність. По ланах гаоляну, по здимлених узгір’ях, по міських заулках, по різних ущелинах,— причайний, сумішний шурхіт, і журливий худзин, і жагучі прокльони).

В голові юнака знову заюрмились хвилюючі думки, що рясно збуджувались цими днями. В уяві перебігли метушливі постаті товаришів, і особливо яскраво побачив він строге обличчя Ю.

Він згадав уривки останніх розмов з нею. Він ніби почув її голос.

(Чи ж не їхніх прапрадідів, нащадків древніх акадів, після довгої чвари, повстань, убивств прибрав до суворих рук і кріпко загнуздав імператорський конюх Фей-цзи, що сам став імператором?

— Чи ж не з поту їхніх предків живилась пересичена, розпусна династія ворохобника Ченя?

— І коли, мов оскаженілі, в якомусь сласному-звірячому захваті полювали один на одного монахи й полководці, імператорські євнухи й самі імператори,— за що смертельно змагались вони, як не за право на численні жилаві руки, на дармову працю споконвічних кулі ?

— І коли була нагода знищити хапугу Ван-мана, щоб знову встановити давній суспільний поділ всіх добр,— хіба спромоглися кулі? Хіба й тоді не виникли розбрати, не з’явився повсякчасний Фей-хань, десятки запроданців Фей-ханів?).

Юнак поспішав.

Юнак шепотів:

— Так ганебно зрадити, так підло запродатись, ще й кидати плями на таких, як несхибна Ю! Так байдуже ставитись до свого народу, так брутально штовхнути чоботом!

(Не вперше, не вперше. Хіба не прийшов колись з півночі страшний та сміливий Боянь, і не стали всі вони бранцями моголів? Хіба, потавровані образливим прозвищем дикунів "мань", дріб’язково й безглуздо бунтуючи, не вклонились вони потім новому манчжурському владареві? І коли з-поміж інших визвольників знявся одважний "Білий лотос", хіба не зчинились запеклі розбрати між усіма таємними ватажками і не з’явились неминучі повсякчасні зрадники Фей-хані?).

Юнак поспішав. І поспішно, надпоривно в’юнилася думка:

— Проклятий Фей-хань! Що йому до вищих інтересів? Що іому до крові тих п’яти незабутніх, невинних, які впали цими днями від руки "заморських чортів"? Що йому до чужинних зазіхань і дедалі частіших, згубних пасток вигадливого "чорта"?

(Так плавко, граціозно колись наблизились заморські фрегати до перлистих берегів і хазяйновито спустили вітрила під голубим фарфором китайського неба. А добродушні смаглюни гостинно розступились перед ввічливим усміхом і благословляючою рукою хитрого єзуїта.

— Так, так, це ж їм, добродушним смаглюнам, нащадкам древніх акадів, привезли заморські гості незвичайні дарунки: ніжно-привабливий опій, що дає "небесні сни наяву" і вкорочує віку, та заповіти Христа, що за рабську покору на цьому світі обіцяють всі блага в царстві тіней. Це ж їм за факторії, концесії, за величезні природні й промислові скарби подаровано чужу, жорстоку, вимуштровану цяцьку з карабіном і новий взірець безправного права.

— Але був час, і гнівно замахнувся збуджений смаглюн, і вбив місіонера, і подався береговою піратською ватагою, і зухвало розвантажив лінтінське судно. Скільки лиха, крові й сліз зазнав він за це! Яким добром він мусив поплатитись! Та знову замахнувся і знов убив. Раз у раз платив високою ціною і раз у раз, скривджений, бунтівливий, роз’єднаний, зраджений, підводив мстиву руку.

— І хіба так нікчемно завершилося б діло тайпінґів, хіба так безславно скінчилося б славне І-хе-цю-ань , якби на той час не виникли непомітні, але численні запроданці Фей-хані?) — Проклятий Фей-хань! Що йому до тих п’яти незабутніх, неповинних, що впали цими днями від руки "заморських чортів"? Він поповнить кишені липкими від крові банкнотами і купить ще одну армію. Вчорашній "революціонер" з ласки чужинців посяде місце ду-дзюна, а затуркані, спантеличені, розбратні смаглюни ще й віритимуть, що правда й чесність на його боці.

(Над країною Конфуція, Лао-цзе, Сун-ят-Сена тривожна тьмяність. В країні Голубих гір і Жовтої ріки нескінченний шарварок безладдя, чвар, запроданства й неволі...).

"Чи є де на світі подібна країна?" — це часто повторює Ю.

— Многомовні, многофарбні, многоспритні тебе обплутали й розмежували на власну волю, а ти, бунтівлива, різностайна, так жалюгідно борсаєшся в руках чужих і "своїх" ду-дзюнів.

"Чи є де на світі подібна країна?".

— Чи не твої робітники й власники ще досі перебувають в одних партіях, а твої спілкові оборонці й спілкові представники ще й досі стрижуть купони та заправляють всіляким прибутком?

— Чи не твоїх своєрідних солдатів можна переманити зайвим тунзером , і твої наймані солдати іноді й не підуть у бій, якщо настала година чіфаню , або сну, або неприємного дощовіння?

— І, щоб перемогти одного з твоїх запроданців, треба ось зараз уперто торгуватися з грошолюбними "Великими ножами" й купувати, поки не купив Фей-хань, збурену силу цих напівхунхузів.

О, віковічна, отруйна пошесть зради й розбрату!

— А втім, хай навіть так. Хай поки що ганьба й неволя. Не всі й не скрізь Фей-хані. Є молоді, переконані, чесні, мужні! їх не спокусили сьогодні, їм не перешкодить завтра чіфань.

Ші-ян-лі, завзятий хлопець, з поривчастою думкою, з пломенистим серцем, поспішав.

Це відбувалося в хаті старого Чен-тана, батька Ю.

Двоє сиділо на низеньких стільчиках, двоє просто на долівці, на овальних рогожках. Двоє були солдати з армії сусідньої округи, що її покликав на допомогу комітет, а ті — звичайні собі кулі.

Розмовляли.

Від часу до часу хто-будь із них, сторожко прислухаючись, оглядався на паперові вікна фанзи або повертав голову в бік прозорої бамбукової стінки, де була друга комірчина й другий вихід.

Тоді по вилкастих обличчях перестрибували й на момент завмирали тіні од ліхтарика, що висів обіч, чомусь такий сиротинно-задуманий, як те деревце над урвищем.

Сівши кружка, розмовляючи стриманими, притишеними голосами, вони скидалися на підозрілих змовців. Іноді, схвилювавшись, вони забували за стриманість і починали сповняти фанзу сміливішим гомоном. Але сутулий Чен-тан ніби вибачливо й застережливо підносив д’горі свою коричнево-костисту руку, вони згадували, що в сусідній, за бамбуковою стінкою, комірчині лежить єдине дороге Чен-танове дівча, яке зовсім одбилося од хати, яке через ці події геть стомилося й недавно заскочило трохи перепочити, за яке вони й самі дещо вже чували і яке не слід турбувати — може, засне краплинку.

— Так, так... Отже, ти був при цьому?

— Я був, я бачив на власні очі,— злегка похитувався другий, теж пригорблений кулі і на хвилинку, щоб яскравіше поновити в пам’яті цю страшну картину, примружив укісні очі. — Я бачив. Я — рикша. Я возив туди вайк-вота , бо туди їх чимало їздило... А наших теж було чимало. Вайк-воти просто зайняли чередою всіх, хто нагодився, і погнали. Щоб дивились, щоб — зась.

Вони розмовляли про ту саму подію, що трапилась кілька день тому і зняла на ноги всю округу. Такого сильного заворушення не виникло б, якби рішуче не взявся до справи місцевий комітет.

Бо хіба кулі не зазнавав гіршого і терпеливо мовчав?

Хіба не бачив страшнішого і проходив, як сліпий, покірно схиливши голову?

Але тепер, підштовхнутий, він замислився, занепокоївся. Як же ж так? Чужоземний солдат ґвалтував дочку човняра, їй на порятунок підскочило кілька відважних друзів. Але солдат почав стріляти і вбив човняра. Тоді вбили солдата. За це другого ж дня вайк-воти привселюдно розстріляли п’ять човнярів. Та як же ж так?

— Коли одним ударом одрубують голову, і голова котиться, і голови нема — це інша річ. Але я бачив... еге ж, я покинув свій візок і не хотів уже везти вайк-вота... я лишився д’останку і бачив, як попадали вони, як їх одразу ж схопили, відтягли осторонь, поскидали докупи і тут же сяк-так, нашвидку, присипали землею... і тоді я бачив... тоді я...

Співбесідники тоді — хто поволеньки одвернув голову, хто немовби сум’ятно пустив очі д’низу. Вони вже чули, що потім... вони вже знали, як потім...

Один тільки молодший солдат, випнувши уперте підборіддя і звівши брови, пильним поглядом прикипів до уст оповідача.

Але пригорблений кулі замовк. Настала ніякова, напружена тиша.

— Кляті ян-гуй-цзи! — стрепенувся солдат.

— О, ші ,— зітхнув старий Чен-тан,— такого на своєму віку я ще не пригадую... Такого ще не було. Такого... (він розвів руками і, розгадливо дивлячись у землю, весь схилився на один бік). Кажуть, колись, в давні часи, як правили ще люті, жорстокі імператори, кажуть, був звичай вкупі з померлим паном живцем закопувати його найближчих друзів, жінок та слуг. І от одного разу, кажуть, бачили впродовж кількох днів, як ворушиться земля од корчів тих нещасних... і ніби чули їхній стогін. Брат того померлого, що сам став імператором, не міг ні їсти, ні спати і дав

наказ замість живих людей закопувати маленькі глиняні опудальця. Їх ще й досі закопують. Так то ж, подумайте, були давні, дикі часи, а не Велика Китайська Республіка! То ж були грубі, жорстокі імператори, а не вчені вишукані вайк-воти!..

— Вчені на злочин, на поглум! — гнівно підхопив другий кулі,— не я один свідок. Багато свідків, що на їхніх очах ворушилася земля над розстріляними човнярами. І нікому не дозволено було підійти, нікому не дозволено було добити.

— Ян-гуй-цзи! — знову скипів молодий солдат.

Чен-тан м’яко й запобігливо підвів руку. Стишив.

Солдат озирнувся на вікна — чи спокійно в місті? Другий повів ухом на бамбукову стінку — чи спокійно в місті?

Спокійно. Тільки в сусідній кімнатці заворушилась і важко по-жіночому зітхнула людина.

— А що ж тепер із сім’ями... тих? — спитав старший у формі, високий, похмурий.

— Їм, здається, зібрали пожертву,— мовив кулі.

— Ха-ха! Пожертву! — насмішкувато не вгавав молодший. — А далі?

— Далі? Далі, сам знаєш — може, їхня спілка щось... Одні сяк-так перебідкаються, а дехто, мабуть, піде на пристань тягати гуртом платформи.

— Оті стопудові платформи? Ще б пак! Це хазяїнам обходиться далеко дешевше, ніж бензин.

— І хазяїни за це знову подякують!

— О, будьте певні, подякують!

— Та доки ж?

— Тому й воюємо! Тому й прийшли! І якби не ваш... ну, як його... зрадливий генерал ваш...

— Фей-хань?

— Так, так. О, тоді, прилучивши його солдатів, ми поквиталися б!.. Ми тоді б...

— Стривай, стривай,— перебив високий солдат,— стривай, чудачино. У білих самольоти, самоходи, а щодо самого генерала... Фей-ханя цього...

— Може, гроші? — нетерпляче й ущипливо кинув молодший.

— Та ні, гроші й у нас непогані. А в генерала ніби... генерал цей ніби не така вже й лиха людина. Кажуть, що він чесний і він революціонер. Стривай, стривай, не перебаранчай... Він нічим себе не зганьбив... він ніби якраз сам стоїть за бідних.

— За бідних?

— Еге ж. І одвів своє військо, щоб даром крові не проливати.

— Хто ж це каже?

— Ну, от... я так чув од тутешніх. Народ, здається, не проти нього... — трохи знітився високий і запитливо повів рукою на кулі.

Старий Чен-тан схилився в один бік, легенько й болісно посміхнувся:

— Я — робітник. Я з генералами нічого не маю до діла. Але я скажу: хто не хоче заступитись за скривдженого — тому ганьба.

— Не хоче, щоб не було ще більше скривджених,— підхопив високий солдат. — І це не ганьба. І не в цьому ганьба. Ганьба... ну, ми ж знаємо, що таке ганьба. Якби він був зганьблений, його солдати не пішли б за ним навіть за більшу ціну.

Молодший витріщив очі, одхитнувся і, схвильований, обурений, вже намірився був сказати щось різке.

Та його випередив другий кулі:

— Правда, я не чув, щоб генерал власноручно комусь заподіяв лихо. Ні. Проте я чув, є солдати, що потай переходять од нього до наших...

— А я знаю,— поспішив високий солдат,— є такі наші, багато наших, що вже перекидаються до нього. Авжеж! Заподіяв він кому лихо? — не заподіяв. Зганьблений? — не зганьблений. Платить? — платить. Революціонер? — революціонер. Не можна за п’ять трупів класти сотні чи тисячі трупів? — звичайно, не можна. От вам! І якщо справді буде бій — хтозна, куди ще повернуть вогонь і ті, його, і ці, наші, солдати.

— Ти дурень! Ти боягуз! Ти падлюка! — не втерпів, скочив з місця молодий.

Ліхтарик злякано захитався. Застрибали тіні. Сумішно чвакнули кроки. Знявся цілий вихор нестримного шурхоту й голосів.

І весь цей шум годі було одразу спинити, розвіяти. І за всім цим шумом та хвилюванням не помітили вони, як у сусідній кімнатці до бамбукової стінки наблизився невеличкий жіночий силует, як звів

хрестом руки, немов ось-ось готовий був розгорнути погойдливе паліччя і ввійти, як скорботно заламав він руки, похитався і нагло зник.

Вони не помітили.

— Ти падлюка! Ти пеньок! — не втихав розгніваний молодий солдат.

— А ти безлобе осля! — відповідав другий. — От ми ще побачимо, чия буде правда... та чия правда!

Сутулий Чен-тан довго, незграбно, мов іржавими підоймами, розводив гачкуватими, коричнево-костистими руками — сіпав, гладив, похлопував, садовив, заспокоював.

Заспокоїти було нелегко!

Надто грубо, недоумкувато ставив справу один і надто вражався другий, замість переконувати повагом. їм бракувало тих безпосередніх доказів, що в їхніх умовах мусять конче збігатися на вчинках особи і можуть одні лише переконувати традиційну забобонність. Та й самих кулі пойняла чутобна підозрілість — хто ж із них був певен, що завтра не трапиться нової зради, нового запроданства й не поведуть їх до суворого переможця за їхнє лихослів’я?

З цього часу розмова точилася переважно між солдатами. Розмовляли вони довго й ніби зовсім забули, що за вікнами бреде, проходить ніч, а на ранок треба бути бадьорими. Розмовляли, намагаючись переконати одне одного, збиваючись інколи на дрібніші думки, згадуючи на доказ різні випадки з власного й чужого досвіду.

А кулі, зацікавлені їхнім змаганням, насторожено слухали і лише від часу до часу вставляли те чи інше слово.

— Ти ж мусиш нарешті зрозуміти цю нашу боротьбу за визволення,— хоч завзято, але вже тихше й немов по-дружньому настоював молодший,— ти ж, справді, не дупляк якийсь, а жива...

Попід фанзою загупотіли поспішні кроки.

Співбесідники не встигли озирнутися на вікна, як шаснула привхідна запона, і в хаті з’явився задиханий, трохи зблідлий студент. За давнім звичаєм, він поштиво й низько вклонився.

Старий Чен-тан, одразу пізнавши й зрозумівши його, без єдиного слова підвівся і зазирнув до другої комірчини.

Коли ж старий повернувся, обличчя його було побаблене зморшками болісного здивування,— здається, аж затремтіла спідня синява губа.

— Нема? — бентежно скинув оком студент.

Чен-тан винувато й вибачливо хитнув головою.

— Значить, нема? — з натиском, тривожно перепитав студент, і Чен-тан зрозумів, що за ним треба вийти на вулицю.

Там, у притінку, зривним шепотом, що в ньому відчувались і мимовільний острах, і неясне благання, розповів він гостеві, як приблизно годину тому забігла його донька перепочити і як несподівано для нього ж зникла невідомо коли, невідомо куди.

— Чен-тан... невже вона?.. невже я?.. — не скінчив Ші-ян-лі, рвучко махнув рукою.

— Хто йде?

За містом, в далині, у світанковій імлі повклякали чудні істоти, здіймаючи руки д’горі, як то написано в книгах древніх наївних даосів,— повклякали пасма шпилястих гір у німому чеканні, коли на обрій спливе сонце.

А по заулках, по закутках — передгрозові сполохи.

— Хто йде?

Треба бути сторожким, треба бути уважним: передмістя належить одним, а місто — другим. І день сьогодні не здіймається турботною ластівкою, день скрадається морочно-повільно, м’яколапо, мов хижак із гір.

— Хто?

Дзенькнув десь неупевнено, запитливо мідяний полумисок — заклик пересувної кухоньки. Але сьогодні, мабуть, не продасться стільки пиріжків, як учора. Сьогодні трудніше потрапляти з міста до передмістя,

Проте, кому конче треба, той перехопиться,— чи бистрою тінню, чи щедрим гостем, чи сміливим роблено байдужим мешканцем...

Вартовий позіхнув востаннє й широко розплющив важкі очі.

Уже шпилі серпанились легеньким лілово-голубим мереживцем, і в передмісті чіткіше виступали угинисті контури буддійської кумирні та строгі контури бавовняної фабрики. Передмістя спідтиха крекнуло й поволі зрушилось, наче плоти на великому сплаві. З’явились потривожені сірі зграйки муштрованих людей, потяглись, закружляли, задрібцювали...

Але ніде ще ні одного пострілу.

Фей-хань скерував одних на тимчасові кордони, а більшість стягував докупи на приміський майдан.

Фей-хань мав на думці пильно оглянути їх, ще раз перевірити, зважити,— хотів кинути при нагоді докір за невдячну службу й застерегти од вагань, хотів підбадьорити і твердо пообіцяти не лише перемогу, а й велику нагороду.

І зграї мовчазно, сквапливо стягались, ладнаючись прямокутними плямами, рівненько шикуючись перед незримим іще ватажком.

— Лі-джен! — зойкнуло, розкраяло останню світанкову тьмяність.

Здригнулись. Завмерли.

Він наближався віддалік, стрункий, гарний, у супроводі свого почту. Він крокував швидко, пружно, упевнено. Він здавався таким сильним, сміливим, невідступним, наче ніколи не зустрічав перепон і ніколи не схиляв голови. Він, звичайно, знав, що не тільки військо, а й добра частина довколишнього люду вважають його за чесну й правдиву людину, яка нічим себе не зганьбила і яка зичить усім найкращої долі. Він холоднаво, хмурно поглядав з-під застиглих брів, але на устах його леліла хтива й радісна усмішка,— він добре знав, що переможе.

І саме в цей момент десь з-поміж сірих людських прямокутників випливла йому назустріч постать невеличкого солдата.

Постать одразу звернула на себе увагу, але всі сторопіли й трохи ще вагалися: вона-бо йшла з порожніми, байдуже пущеними руками і мала при собі лише тесак, що висів при боці.

Коли ж почет захвилювався і випередив ватажка, коли з боку частин знялися застережливі оклики, постать зупинилась.

— Вітаю славетного старшого брата і друга! — сказав цей солдат, поштиво вклоняючись ватажкові. — Хай не дивується він на щиру приязнь і хай не боїться відважний беззбройного. Хай дозволить мені сказати кілька слів солдатам, і тоді він переконається остаточно.

Фей-хань як зупинився був із підведеною рукою, так і застиг. І все: і його недокінчений жест, і його недокінчений крок, і злегка нахилена вперед постава і раптові півсумнів-піврадість в очах,— все це і всім одразу сказало, що він дуже здивований. Всі зрозуміли, що вчинок солдата така ж зухвалість, як і щось інше, важливе, про що може знати тільки Фей-хань,— отже, нагальних заходів вживати не треба.

Не міняючи пози, Фей-хань одним порухом уст затримав старанну варту, і в цей коротенький момент з чиєїсь невідомої, незаперечної волі ніби приросли вони всі кожний до свого місця: укісно, кроків за п’ятнадцять від ватажка — невеличкий солдат, а далі, ще кроків за тридцять — частини.

В ту ж хвилинку, повертаючи голову до частин, невеличкий солдат високим голосом вигукнув:

— Солдати, перед вами людина звідти, з міста!

Фей-хань, аж тепер прокинувшись, здогадливо сіпнув бровою і наказав, щоб зухвальця все ж таки обшукали.

— Солдати,— тим часом продовжував той,— хто це сіє серед вас ворохобні чутки? Хто каже, що в місті платять більше?

І ватажок, такий завжди рішучий, цього разу знову став нерішучий і коротким рухом голови скасував допірішній наказ: обличчя його проясніло радісним здогадом.

— ...хто каже, що Фей-хань зрадник? Каже, що це Фей-хань хотів зґвалтувати дівчину? Що це він убив п’ять човнярів? Що він не революціонер? Що він зганьблений? Що не можна служити йому, бо на руках його кров примусової смерті? Що треба негайно покинути Фей-ханя, негайно приєднатись до міста й скерувати свою зброю на самого Фей-ханя та заморських чортів? Чуєте, солдати? Той, хто це все каже, той каже правду! Фей-хань справді заслужив на кару!..

Здригнулась земля. Блискавичним громом розпанахало повітря. На тому місці, де стояв Фей-хань, метнулась д’горі раптова суміш диму, бистрих струменів піску та якогось кольористого шматовиння...

Тільки наступної хвилини всі зрозуміли, що солдат кинув бомбу великої сили, яка розірвала ватажка, і тільки тепер помітили, що солдат чимдуж тікає майданом навкоси.

Кілька сухих, лунких, душогубних потрісків йому навздогін. Солдат вхопився рукою за плече, спіткнувся, проте біг далі.

А вже з лівого фланґу відокремилась низка офіцерів і, дедалі звужуючи коло, почала оббігати втікача півколом.

— Солдати, рятуйте! — крикнув він і круто повернув убік.

Та й звідси назустріч поспіхом уже наближалась нова жива загородь.

Він опинився в пастці. Він бачив, що йому лишається кількanадцять кроків, щоб умкнути, але почував, що бракує сили. Він зрозумів, що й солдати дуже розгубилися і не можуть одразу перемогти вагань. І він знав, що ось-ось його неминуче схоплять — зараз же буде страшний допит, неймовірні тортури, страждання, буде довга смерть. Тоді прибічники Фей-ханя цю подію обернуть на виняткове злочинство і саме нею остаточно спантеличать солдатів і населення.

Солдат блиснув у повітрі тесаком, якось неприродно скорчився, упав.

Хвилинка раптової тиші.

І хтось сказав:

— Ганьба.

Ранішній вітрець перебіг, торкнув тисячні уста і рясніше, сміливіше, одностайніше залунало звідусіль:

— Ганьба! Ганьба!

Прямокутники тріснули, мішма загойдалися, хвильно збурились.

— Ганьба!

Це сталося швидко, несподівано. І було це остаточним, вирішальним, як невблаганна смерть: ніколи нащадки акадів не ходили й не підуть під прапором, заплямованим кров’ю страшної саможертви.

Ніколи!

Вони, досі суворо-мовчазні, непорушно-суцільні, були схожі тепер на той буремний потік після щедрої зливи, що, прорвавши загати, запінено, люто шумує, реве, летить сліпма на всю свою могутню широчінь і без вагань, немилосердно трощить усе, що потрапить на його путь.

Аж тепер вони якщо й не зрозуміли всього, то без сумнівів, рішуче повірили невідомому солдатові і ніби спокутно всією нестримною численною лавою повернули до міста.

Гукаючи погрозою на адресу шматованих решток^ що їх збирали тепер прибічники ватажка, бігли вони й топтали самих прибічників. І вони не зважувались зупинитись, поглянути на самогубцю-солдата.

Самі вони служили чесній смерті, а на таку жорстоку, примусову, оскаржену віками смерть навіть дивитися — злочинство.

Лише дехто, особливо зацікавлений, збочував до невеличкого натовпу, що мінливо танув і знову гуртувався.

Там, у порохняві, в іржавих патьоках нерухомим, назавжди застиглим, зім’ятим клубком лежав він — такий ще молодий солдат. Він цупко підібгав ноги, наче й досі намагався утримати своє криваво розперезане нутро, а в розтулених устах терпко срібніли два зуби, наче й досі не скінчив він останнього віддиху...

Дехто одразу сіпався вбік і йшов геть. Дехто нерішуче перемішався, нахилявся ближче, заглядав у помутнілі зіниці.

Хто знав, той упізнав. Це була найкраща, перша жінка Китаю — маленька Ю.

Харків, 1928